

ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ XX ԴԱՐԱՄԿԶԲԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
(քննական ակնարկ)

ԴԱՎԻԹ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Անհնար է պատկերացնել վերջին հարյուրամյակների հայոց քաղաքակրթական պատմությունը առանց հայ մամուլի: Իր սկզբնավորման տարեթվից (1794) մինչ օրս նրան վիճակված է դառնալու ազգի հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-մշակութային կյանքի տարեգիրը, որի էջերում սերունդների հոգեմտավոր գործունեության պատկերը աննախադեպ է իր համակողմանի և բազմաշերտ մատուցմամբ:

XX դարակիզբը մամուլի ինքնադրսևորման լավագույն ժամանակահատվածներից է, ինչը բնութագրական է ոչ միայն հայերի, այլև քաղաքակիրթ ազգերի մշակութային կյանքին¹: Այն աչքի է ընկնում աշխարհաքաղաքական բախտորոշ իրադարձություններով, հին կայսրությունների փլուզման գործընթացներով, պետությունների բանակցային խաղերով, որոնք էականորեն փոխեցին մարդկության պատմության ընթացքը: Նման իրադարձությունների նախաշեմին հաղորդակցության միջոցների դերն ու անելիքները առանձնակի կարևորություն են ստանում:

Հոդվածում, որպես քննական ակնարկ, նպատակ ունենք ընդհանրական գծերով ներկայացնել հայ մամուլի առաքելությունը XX դարակիրթ քաղաքական, մշակութային գործընթացների հոլովությամբ՝ հրնթացս քննելով նրա մասնագիտական գործունեությանն առնչվող մի շարք երևույթներ:

1. Հայ մամուլը և պետականությունը

Հաղորդակցության միջոցները, մասնավորապես մեդիան, հասարակության կառուցվածքին, համակեցությանը, գործունեության լայն համապատկերին արձագանքող «գործիքներ» են, որոնք ի վերջո դառնում են նույն այդ հանրույթի արժեհամակարգի կրողները: Այս համա-

¹ Տե՛ս **Семенова А. Л.** Русская философская публицистика начала XX века, <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-filosofskaya-publitsistika-nachala-hh-v-etapy-razvitiya-polemiki-mezhdu-idealistami-i-pozitivistami>, **Асташкин А. Г.** Социокультурная среда в России начала XX века и ее влияние на становление журналистики, Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки, 2017, т. 159, кн. 3, էջ 732-741, **Воеводин Ф. С.** История журналистики как когнитивный феномен, <https://pgu.ru/upload/iblock/8d2/voevodin-f.s.-istoriya-zhurnalistiki-kak-kognitivnyy-fenomen.pdf> և այլք:

պատկերում ընդունելի է մեդիատեսաբանի այն դիտարկումը, ըստ որի՝ XVII դարում ծնունդ առած մամուլը համահունչ էր հետմիջնադարյան Եվրոպայում ստեղծվող ազգային պետությունների քաղաքակրթական նոր մարտահրավերներին: Այդ «պետությունների կառուցումը զուգակցվում էր ազգային ինքնության կայացման անհրաժեշտությամբ, որն անհնար էր առանց զանգվածային հաղորդակցության: Իսկ ազգային ինքնության կառուցման հիմքը առաջին հերթին ազգային մշակույթը և ազգային լեզուն են: Այսպիսով, ազգային լեզուներով զանգվածային հաղորդակցության տարածումը դառնում է առաջին հաղորդակցական փոփոխություններից մեկը, որ ուղեկցում է ազգային պետությունների ստեղծմանը»²:

Հայ մամուլի՝ որպես զանգվածային հաղորդակցության միջոցի պատմության ընթացքը նույնական չէ այս դիրքորոշմանը, քանի որ նրա գործունեության դաշտը ձևավորվել է հիշյալ դարերում պետության և պետականության բացակայության պայմաններում: Ըստ այդմ աշխարհով մեկ սփռված հայկական գաղթօջախների տեղեկատվամիջոցները համախմբվել են հիմնականում երկու մշակութային կենտրոններում՝ Կ. Պոլսում և Թիֆլիսում: XIX դարի երկրորդ կեսից հայ մտավորականության սևեռումը դառնում է **ազգային անկախության, պետականության վերականգնման խնդիրը**. այն հայտնվում է նաև միջազգային ատյաններում՝ ձևակերպվելով իբրև Հայկական հարց³: Այլ խոսքով՝ մինչև XX դարասկիզբ հայ մամուլը գործել է **հոգևոր հայրենիքի սահմաններում**, նրա համար նախանշված կանոններով: Եվ այն ամենը, ինչ բնորոշ է ազգային ինքնությանը (պատմություն, մշակույթ, կրոն, ազգային ավանդույթներ, քաղաքականություն, տնտեսություն և այլն), եղել է հայ մամուլի ու նրա պատմությունը կերտողների տեսադաշտում:

Հայոց պետականության վերականգնման առաջնային պայմաններից մեկը մամուլում **քաղաքական օրակարգի** առկայությունն էր, որին առնչվող խնդիրները լուսաբանվել են հայկական պարբերականներում համապատասխան խորագրերի ներքո: Ավելին, XIX դարի երկրորդ կեսին ձևավորված գաղափարական հոսանքները (դեմոկրատական, պահպանողական, ազգային-պահպանողական) դարավերջին ազգային քաղաքական կուսակցությունների ստեղծման խթան դարձան, իսկ նրանց պարբերականները տվյալ կուսակցության ծրագրի հիմքի վրա առաջ էին մղում Արևմտյան Հայաստանի ազատագրման, հայ ժողովրդի ինքնորոշման անհրաժեշտությունը:

² **Кирия И. В., Новикова А. А.** История и теория медиа, М. Издательский дом Высшей школы экономики, 2017, с. 100.

³ Մինչ այդ հայկական մի շարք գաղթօջախներում (օրինակ՝ հնդկահայ գաղթօջախում՝ Շ. Շահամիրյան, Մ. Բաղրամյան), նաև որոշ մտավորականների ջանքերով (Բ. Օրի, Հ. Էմին) առաջադրվում է հայոց պետականության վերականգնման խնդիրը, սակայն հայ մտավորականների քաղաքական գործունեության դաշտում այն ակտիվորեն ներառվում է 1870-ականներից՝ Հայկական հարցի միջազգայնացումից հետո, տե՛ս <http://www.encyclopedia.am/pages.php?hld=1300>

Քաղաքական օրակարգն աշխուժացավ հատկապես XX դարասկզբին: Նախորդ դարավերջին հիմնադրված արմենական և հնչակյան կուսակցությունների հիմքի վրա առաջ եկան նոր կուսակցություններ՝ վերափոխված անվանումներով, ծրագրերով ու մամուլի օրգաններով՝ «Մարտ», «Նոր կյանք» (Վերակազմյալ հնչակյաններ), «Ազգ», «Վան-Տոսպ» (Մահմանադրական ռամկավար կուսակցություն) և այլն: Սոցիալ-դեմոկրատական գաղափարախոսության որդեգրումով ծնունդ առան բոլշևիկյան կուսակցությունը և սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական հայ կազմակերպությունը (սպեցիֆիկներ)՝ իրենց պարբերականներով⁴:

Բայց և այնպես դարասկզբի ամենաազդեցիկ քաղաքական ուժը շարունակում էր մնալ Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը, որը համախոհների լայն շրջանակով, պարբերականների թվով, գաղափարական և քաղաքական ակտիվ գործունեությամբ մեծ հեղինակություն էր հայ իրականության արևելահայ ու արևմտահայ հատվածներում: Ազգային կյանքի համար բախտորոշ իրադարձություններին (հայ-թաթարական կռիվներ, ցարական Ռուսաստան-հայոց եկեղեցի փոխհարաբերություններ, երիտթուրքերի հեղաշրջում և այլն) դաշնակցության առաջնորդող դերը համակողմանի լուսաբանումներ էր ստանում սեփական մամուլում. ընդգծվում էին հատկապես կուսակցության բազմաշերտ գործունեությունը, ազգային կեցվածքն ու քաղաքական դիրքորոշումները: Դաշնակցական գործիչները ձկուն էին նաև թերթերի հրատարակությունը կազմակերպելու գործում: Միայն արևելահայ իրականության մեջ, խուսափելով ցարական հետապնդումներից, ՀՅԴ Արևելյան բյուրոն տասներեք անգամ փոխում է «Յառաջ» պաշտոնաթերթի անունը («Ալիք», «Երկիր», «Ձանգ», «Ժամանակ», «Փայլակ» և այլն), ինչի շնորհիվ սպահովվում էր կուսակցության պարբերականի տպագրության շարունակականությունը⁵:

Դարասկզբի հայ քաղաքական կյանքի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն էլ Ռուսական և Օսմանյան կայսրությունների խորհրդարաններում հայ պատգամավորների ներկայությունն էր, որոնց գործունեությունը լայն քննարկումների էր արժանանում արևմտահայ ու արևելահայ մամուլում («Ազատամարտ» (Կ. Պոլիս), «Հորիզոն» (Թիֆլիս), «Մշակ» (Թիֆլիս) և այլն): Քաղաքական կյանքի հետագա զարգացումները 600-ամյա ընդմիջումից հետո հանգեցրին ազգային պետական կառույցի Հայաստանի առաջին Հանրապետության ստեղծմանը, որի գոյության տարիներին ազգային մամուլը լիարժեք գործունեություն էր ծավալել հանրապետության մայրաքաղաքում և մարզերում: Ընդամենը երկուսուկես տարում լույս է տեսնում շուրջ 60 պարբերական⁶, ինչն աննախընթաց երևույթ էր հայ մամուլի պատմության մեջ: Դրանք գործում էին բազմակուսակցական համակարգի պայմաններում՝ ազատ-

⁴ Տե՛ս «Հայ պարբերական մամուլի պատմություն, 1900-1922», հ. 2, էջ 617-698:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 571:

⁶ Տե՛ս **Ա. Հակոբյան**, Հայաստանի Հանրապետության պարբերական մամուլի պատմություն (1918-1920 թթ.), Եր., 2005, էջ 3:

րեն ներկայացնելով սեփական քաղաքական կամ հասարակական ուժի դիրքորոշումները երկրի առջև ծառայած խնդիրների շուրջ:

Նախորդ մշակութային կենտրոնները (Կ. Պոլիս, Թիֆլիս) աստիճանաբար սկսում են կորցնել իրենց մենաշնորհը: Հոգևոր հայրենիքին փոխարինելու է գալիս **իրական հայրենիքը**, աշխարհագրական սահմաններով ու պետական կառույցին բնորոշ գործառույթներով: Վերջինիս առջև խնդիր է դրվում տեր կանգնել քաղաքակրթական այն արժեհամակարգին, որի անքակտելի մասն էր նաև մամուլը: Դրա էջերում վերստին հառնող ազգային ինքնությունը իր հիմնարար հատկանիշներով պետք է նախանշեր նորաստեղծ պետության կայացման և ինքնադրսևորման հիմնական ուղիները: Սակայն Առաջին հանրապետությանը, բնակա-նաբար նաև նրա մամուլին նման հնարավորություն չտրվեց...

2. Հայ մշակութային ինքնությունը և դարասկզբի մամուլը

XX դարասկզբի հայ մամուլում քաղաքականից ոչ պակաս առանցքային պետք է համարել նաև մշակութային ոլորտը: Մշակույթը մեկնաբանող տեքստերում ինքնության բաղադրիչները նոր որակ և բովանդակություն են հաղորդում մեր ազգային ինքնությանն ընդհանրապես: Դեռևս 1899 թ. «Անահիտ» հանդեսում Արշակ Չոպանյանը հետաքրքիր դիտարկումներ է անում՝ արևելահայերի ու արևմտահայերի մտավորական կյանքի մի շարք նրբերանգներ ի ցույց դնելով: «Էական գծերը, -գրում է նա,-որ Ռուսահայոց եւ Թրքահայոց **մտաւորական արտադրութեանց** տարբերութիւնը կը ձեւացնեն, ըստ իս՝ հետեւեալ երեքն են, որոնք, ներքնապէս, կրնան միութեան վերածուիլ. ա. Ռուսահայերը ավելի «ընկերական զգացում», ավելի «հավաքական զարգացում» ունին, Տաճկահայերը ավելի «անձնական ինքնատպալութիւն», ավելի «անհատականութիւն». բ. Ռուսահայոց մեջ տիրական ձգտումը «օգտապաշտութիւնն է», Տաճկահայոց մեջ՝ «գեղեցկագիտական զգացումը». գ. Ռուսահայերը ավելի «ազգային գոյն» ունին, աւելի «հայու արեւելցի» են, Տաճկահայերը աւելի «արեւմտական» են, աւելի «միջազգայնութեան» մօտեցած»⁷ (ընդգծ. մերն է - Դ. Պ.): Նշված տարբերությունները, թեկուզ մասնակիորեն, որքան առանձնացնում, նույնքան էլ համադրում և լրացնում են մեր մշակութային ինքնության պատկերը, որը XX դարասկզբի հոգեմտավոր զարգացումների համատեքստում նոր երանգներ էր ձեռք բերում: Դրանք նկատելի էին հատկապես մշակութային պարբերականներում (արևելահայ թե արևմտահայ), որոնցից մի քանիսի գեղագիտական մատուցման մակարդակը համահունչ էր եվրոպական մամուլի որոնումներին՝ «Բանբեր գրականության և արվեստի» (խմբ.՝ Ն. Ադոնց), «Գեղարվեստ» (Գ. Լևոնյան), «Անահիտ» (Ա. Չոպանյան), «Նավասարդ» (Դ. Վարուժան, Հ. Սիրունի), «Մեհյան» (Կ. Չարյան)...Այս և մյուս պարբերականներում հիմնարար հոդվածներով

⁷ Ա. Չոպանյան, Ռուսահայեր ու Թրքահայեր, «Անահիտ», 1899, թիվ 11, էջ 318:

հանդես էին գալիս հայ արվեստի ու գրականության հանճարեղ մշակները Կոմիտասը, Թ. Թորամանյանը, Հ. Թումանյանը, Դ. Վարուժանը, Ե. Օսյանը...

Ընդհանրապես, մշակութային ինքնության հիմքը, ինչպես և ազգային ինքնության դեպքում, **պատմությունն է**: Վերջինիս պահոցներում ամրագրված գանձերը սեփական դիմագիծը պահելու կայուն ուղերձներ են սերունդներին: XX դարասկիզբը հայ մշակույթի պատմության վերաարժևորման բազում առիթներ է ընձեռել: Այս առումով հատկապես 1911-1913 թվականներին առավել հաճախ հիշատակվում են հայ գրերի գյուտի ստեղծման 1500 և հայ տպագրության սկզբնավորման 400-ամյակները: Դրանց նվիրված միջոցառումների գլխավոր հանձնակատարը մամուլն էր, որի էջերում, տեղեկատվությունից բացի, տպագրվում էին նաև վերլուծական հրապարակումներ: Մասնավորապես նշվում էր, որ գրերի գյուտը դարձել է հայի հոգևոր գոյության խարիսխը՝ «մեր ունեցած միակ իրական ուժը», «Մեզի մնացած միակ ինչքն ու մեծութիւնն է, որ պիտի տօնենք»⁸:

Ինքնության, այդ թվում նաև՝ մշակութային ինքնության առանցքային հատկանիշներից մեկն էլ նրա **շարունակականությունն է**, որ, փոխանցվելով անցյալից ներկա, պահպանում է ազգի հավաքական «ես»-ը⁹: Այստեղ նույնպես առաջնային դեր էր վերապահված մամուլին, որն անմիջականորեն արձագանքում էր մշակութային կյանքում տեղի ունեցող տարաբնույթ իրադարձություններին: Ներկան ավելի քան պահանջված էր: Հատկապես 1910-1914 թվականներին Կ. Պոլսում և Թիֆլիսում հիմնադրվում են գրական, ազգագրական, պատմական, երաժշտական ընկերություններ ու միություններ: Վաղուց չկան այդ կազմակերպությունները, սակայն պարբերականները մերօրյա ընթերցողների առջև բացում են դարասկզբի գրական, թատերական, երաժշտական մթնոլորտը, աշխույժ քննարկումներն ու բանավեճերը: Մշակութային ինքնության ներկան, ժամանակի կարճ տարածքում վերափոխվելով անցյալի, մամուլի միջոցով շարունակում է **պահպանել իր ներկայությունը** մեծ ժամանակի¹⁰ տիրույթում և հայ մշակույթի տարբեր հատվածների միջև վերականգնում էրկյախության հնարավորությունը: Ռուս մշակութաբանի կարծիքով՝ «Ինքնությունը նախ և առաջ անհրաժեշտ է ավանդական արժեքների պահպանման և տարբեր մշա-

⁸ **Տ. Ղարթախյան**, «Համազգային մեծ հոբելյանի» տոնակատարություններն Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության հայաբնակ վայրերում // «Ցեղասպանագիտական հանդես, № 5 (2), 2017, էջ 104:

⁹ Տե՛ս **Guibernau M., D. Anthony Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment**, “Nations and Nationalism”, 10 (1/2), 2004, էջ 136:

¹⁰ Մ. Բախտինի բնութագրումն է: Նրա կարծիքով՝ «Ստեղծագործությունները ձեռքում են իրենց ժամանակի սահմանները, ապրում դարերի, այսինքն՝ մեծ ժամանակի մեջ, ընդ որում՝ հաճախ (իսկ հանճարեղ ստեղծագործությունները՝ միշտ) ավելի արդյունավետ ու ամբողջական կյանքով, քան իրենց ժամանակի մեջ», <https://www.litdic.ru/bolshoe-vremya/>

կույթների միջև երկխոսությունների հաստատման համար»¹¹: Հավելենք. ավանդական արժեքների պահպանման խնդիրը նույնպես երկխոսության կարիք ունի, այս դեպքում՝ **ներմշակութային երկխոսության**, որի հիմնական հարթակը հայ մամուլն էր XX դարասկզբին:

3. Հայ մամուլի մասնագիտական գործունեության մի քանի հարցեր

XIX դարում եվրոպական երկրներում հայտնվել էին մեդիահատոր-դակցության նոր միջոցներ՝ լուսանկարչությունը, հեռագիրը, հեռախոսը, դարավերջին՝ նաև կինոն: Այս ամենով հանդերձ՝ դրանք դեռևս լուրջ մրցակից չէին մամուլին, որն ուներ գրագետ խմբագրակազմ, գաղափարական ու քաղաքական համոզմունքներով ձևավորված լսարան և ուղղորդում էր XX դարասկզբի մեդիադաշտը: Մամուլը վճռորոշ դերակատարություն ուներ Եվրոպայի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում: Այս իրողությունը, ազգային առանձնահատկություններով հանդերձ, պետք է արձանագրել նաև հայ մամուլի պարագային: Իսկ ընդհանրապես, արևելահայ ու արևմտահայ մշակութային կենտրոններում հրատարակվող պարբերականների գործունեության մեջ հարկ է առանձնացնել մի քանի ուշագրավ միտումներ:

Առաջին՝ XIX դարավերջին ուրվագծվում են այն առաջնահերթությունները, որոնք կայուն իրողություններ դարձան XX դարասկզբին: Խոսքը քաղաքական, մշակութային, տնտեսական կառույցների գործունեության լուսաբանման և նրանց հետ մամուլի փոխառնչությունների նոր որակի մասին է: Առաջին երկուսին ընդհանրական գծերով անդրադարձանք: Տնտեսականի վերաբերյալ ընդամենը մի նրբերանգ. էթե XIX դարի առաջին կեսին մամուլը Եվրոպայում «բացառապես հասարակական բարիք էր» և գործում էր քաղաքական ու գաղափարական մրցակցության դաշտում, ապա արդեն դարավերջին սկիզբ է առնում դրա գործունեության կոմերցիոն (առևտրային) փուլը՝ «ելնելով այն խոշոր կապիտալի շահերից, որին պատկանում էր»¹²:

Ի տարբերություն եվրոպական երկրների՝ XX դարասկզբին (մինչև Առաջին հանրապետության ծնունդը) հայ մամուլն իր գործունեությունը ծավալում էր այլ պետությունների տարածքում, գոյատևում բարեգործությունների հաշվին, ուստի նրան բնորոշ չէր առևտրայնացման դասական մոդելը, թեև մի շարք պարբերականներ գովազդային քաղաքականության մեջ որոշակի առաջընթաց էին արձանագրել¹³:

Երկրորդ՝ XIX դարավերջին հրատարակվում են պարբերականներ, որոնք կենտրոնանում էին հանրային կյանքի մեկ ոլորտի վրա,

¹¹ Кун В. А. Культурная идентичность как способ реализации защитных функции культуры, <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-identichnost-kak-sposob-realizatsii-zaschitnyh-funktsiy-kultury>

¹² Кирия И. В., Новикова А. А. История и теория медиа, с. 112-113.

¹³ Ավելի մանրամասն տե՛ս Տ. Դանիելյան, Մատենագիտական գովազդը թիֆլիսահայ պարբերական մամուլում (1865-1905 թթ.), «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», 2020, № 2 (32), էջ 93-103:

ներկայացնում տվյալ բնագավառը համակողմանիորեն վերլուծող հրապարակումներ: Նման մոտեցումը հնարավորություն էր տալիս ձևավորելու սեփական լսարանը, խորքային գիտելիքներ հաղորդելու, պարբերականի շուրջ համախմբելու արհեստավարժ թղթակիցների: Այսպես հայ մամուլի պատմության մեջ հայտնվում են սեփական ոճն ու ձեռագիրն ունեցող **թեմատիկ ուղղվածությամբ պարբերականները**: XX դարասկզբին դրանց թիվն ընդլայնվեց՝ ներառելով առավելապես հումանիտար ոլորտներ՝ կրթական-լուսավորչական, բանասիրական-ազգագրական, արվեստ, գրականություն, քաղաքական, երգիծական, կրոնական և այլն:

Երրորդ՝ հասարակական-քաղաքական կյանքի ակտիվացմանը զուգընթաց՝ պարբերականների էջերում ավելի հաճախ էին հանդիպում քաղաքական, մշակութային, գրական կյանքին նվիրված տարաբնույթ քննարկումներ, որոնք շատ դեպքերում վերածվում էին իմաստալից բանավեճերի՝ հարստացնելով հայ հանրույթի հոգեմտավոր հետաքրքրությունների շրջանակը: Ինչ խոսք, քիչ չէին նաև միմյանց վիրավորող բանակռիվները, փոխըմբռնմանը չմիտված անձնական հավակնություններով հրապարակումները: Բայց և այնպես մամուլում աստիճանաբար **հղկվում էր հայ մտավորականի նոր տեսակը**, իսկ 1910-ական թվականների մինչեղեռնյան մշակութային վերելքը **ներազգային երկխոսությունը բարձրացրել էր նոր մակարդակի**¹⁴, որի շնորհիվ իրականություն կարող էին դառնալ հայ մշակույթի գալիքը նախանշող լավագույն կանխատեսումները, եթե չսկսվեր Առաջին համաշխարհային պատերազմը...

Չորրորդ՝ հայ իրականության մեջ XIX դարի երկրորդ կեսին լույս տեսնող օրաթերթերի մի շարք **խորագրեր**՝ «Ներքին տեսություն», «Արտաքին տեսություն», «Քաղաքական», «Թղթակցություններ», «Բանասիրական», «Խառն լուրեր» և այլն¹⁵, կայուն ներկայություն էին նաև դարասկզբի մամուլում: Միևնույն ժամանակ նոր դարն իր հետ բերել էր **արագընթաց ռիթմ, ակտիվացրել հաղորդակցության միջոցները**, և այս իրողությունը նկատելի էր մամուլի էջերում: Մասնավորապես «Մշակը», որը նախորդ դարի 1870-80-ական թվականներին բավարարվում էր հիմնականում թղթակիցների հողվածներով, 1900-ականների սկզբին, լուրերի օպերատիվ մատուցման պահանջից ելնելով, բացում է նոր խորագրեր՝ ընթերցողին հասցնելով ամենավերջին նորությունները՝ «Օրվա նորություններ», «Վերջին տեղեկություններ», «Նորագույն լուրեր»¹⁶ և այլն:

¹⁴ Տե՛ս **Ղ. Պետրոսյան**, Գրական բանավեճերը 20-րդ դարասկզբի հայ մամուլում, Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2007, էջ 333-355:

¹⁵ Այս խորագրերը, փոքր տարբերությամբ, բնորոշ էին հատկապես արևելահայ օրաթերթերին՝ «Մշակ», «Արձագանք», «Մեղու Հայաստանի», «Նոր-դար»:

¹⁶ Օրինակ, «Մշակի» 1912-1913 թթ. համարները: Հատկանշական է, որ Հայաստանի առաջին Հանրապետության տարիներին մի շարք օրաթերթերի պատասխանատու-

Հինգերորդ՝ XIX դարի երկրորդ կեսին հրատարակված պարբերականների զգալի մասի գործունեությունը մեծապես կրում էր **խմբագրի անհատականության կնիքը**. արևելահայ իրականության մեջ՝ Ստ. Նազարյան, Գր. Արծրունի, Ար. Հովհաննիսյան, Սպ. Սպանդարյան, արևմտահայ իրականության մեջ՝ Ղ. Պալտազարյան, Ստ. Ոսկան, Ս. Մամուրյան, Հ. Պարոնյան և այլք: Մա պայմանավորված էր մի կողմից տվյալ պարբերականի և նրա խմբագրի՝ այս կամ այն գաղափարական հոսանքին հավատարիմ մնալու սկզբունքներով, մյուս կողմից՝ ֆինանսական միջոցների սակավությամբ ու սահմանափակ թղթակցական ցանցով, երբ խմբագիրն ստիպված էր բազմաթիվ գործառույթների պատասխանատվությունն իր վրա վերցնել: Նոր դարասկզբին նման խմբագիրների թիվը քիչ է: Գլխավոր պատճառ պետք է համարել այն, որ լույս տեսնող շատ պարբերականներ՝ ա) քաղաքական կուսակցությունների մամուլի օրգաններ էին, որոնք սովորաբար ղեկավարվում էին կոլեգիալ սկզբունքներով, իսկ խմբագիրները հաճախ էին փոխարինվում, բ) Թիֆլիսում, Կ. Պոլսում (հատկապես երիտթուրքերի հեղաշրջումից հետո) և մյուս հայաշատ քաղաքներում ստեղծվել էին բազմաթիվ հասարակական ու մշակութային միություններ, որոնց թերթերի խմբագիրները ակնառու դեմքեր չէին, գ) ընդլայնվել էր պարբերականների հրատարակման աշխարհագրությունը՝ ներառելով ոչ միայն խոշոր, այլև գավառական քաղաքները (Վան, Կարին, Կարս, Ալեքսանդրապոլ և այլն) և ըստ այդմ մեծացնելով խմբագիրների թիվը, դ) դարասկզբին համազգային խնդիրների շուրջ միավորված մտավորականների միջավայրը չէր բավարարվում միայն խմբագրի հեղինակությամբ: Թերթերն ու ամսագրերը, մշակութային տարբեր միջոցառումներն ի հայտ էին բերում հանճարեղ նոր դեմքերի, որոնք ուղենշային դեր պիտի խաղային հայ հասարակական կյանքի, արվեստի ու գրականության ոլորտներում:

Բանալի բառեր - *հայ մամուլ, պետականություն, մշակութային ինքնություն, մամուլի թեմատիկ ուղղվածություն, ներմշակութային երկխոսություն, պարբերականի խմբագիր*

ДАВИД ПЕТРОСЯН – Армянская пресса в контексте политических и культурных процессов начала XX века (аналитический обзор). – Статья представляет собой самую общую картину армянской прессы начала минувшего века. Оценивается её вклад в становление национальной государственности, равно как и культурной идентичности. Особое внимание обращено на возникший в обществе благодаря периодике внутрикультурный диалог.

Подчёркнуты некоторые профессиональные принципы деятельности нацио-

---

ներ մինչև վերջին թույն պահում էին ամենաթարմ նորությունների համար նախատեսված պուլսակները՝ «Վերջին ժամ» խորագրով. տե՛ս ՀՅԴ պաշտոնաթերթ «Յառաջի» 1920 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսների համարները:

нальной прессы, позволившие по-новому взглянуть на её роль в общественно-политической жизни.

Ключевые слова: *армянская пресса, государственность, культурная идентичность, тематическая направленность прессы, внутрикультурный диалог, редактор периодического издания*

DAVID PETROSYAN – *Armenian Press in the Context of Political and Cultural Processes of the Early 20th Century (Analytical Review)*. – The article attempts to present the general picture of the Armenian press at the beginning of the twentieth century, evaluating its contribution to the formation of the Armenian state at the beginning of the century, as well as to the formation of the Armenian cultural identity, and the formation of intercultural dialogue in society, in particular.

Some principles of professional activity of the press are highlighted, which helped to re-evaluate the role of the Armenian press in the public and political life of Armenia.

Key words: *Armenian press, statehood, cultural identity, thematic focus of the press, intercultural dialogue, editor of a periodical*